Οι νέοι και τα προβλήματα της Ορθοδοξίας (Παναγιώτης Νέλλας)

Categories : ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ

Date : 20 Οκτωβρίου, 2022

Τὸ κείμενο αὐτὸ ἀπετέλεσε εἰσήγηση τοῦ Παναγιώτη Νέλλα στὴν 8η Γενικὴ Συνέλευση τῆς Παγκόσμιας Ἀδελφότητας Ὀρθοδόξων Νέων: «Σύνδεσμος», στὴν Βοστώνη τῶν ΗΠΑ, στὶς 18-25 Ἰουλίου 1971. Ἀλλὰ καὶ σήμερα, μισὸν αἰώνα μετά, κρατᾶ μιὰ ἐντυπωσιακὴ ἐπικαιρότητα. Στὸ τέλος τοῦ ἰδίου ἔτους δημοσιεύθηκε στὰ ἑλληνικά, στὸ περιοδικό: «Προβλήματα Ἐκκλησιαστικὰ Κοινωνικά / Ἐλεύθερα Ἀγωνιστικὰ Φύλλα» (ἀρ. 26, σσ. 521-524), τὸ ὁποῖο διηύθυνε ὁ ἀγωνιστὴς π. Γεώργιος Πυρουνάκης (+1988). Ἀμέσως, τὸ κείμενο ἐκδόθηκε καὶ σὲ δεκαεξασέλιδο ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περιοδικὸ, μὲ χρονολογία: «Χριστούγεννα 1971». Στὴν Συνέλευση τοῦ «Συνδέσμου» τὸ κείμενο εἶχε τὸν τίτλο: «Catholicity: the basis of Orthodox Unity», ὑπὸ τὸ γενικὸ θέμα: «Syndesmos and Orthodox Unity». Στὸ ἑλληνικὸ περιοδικὸ δημοσιεύθηκε μὲ τὸν τίτλο: «Ἡ Ὀρθόδοξος ἑνότης», στὸ ἀνάτυπο ὅμως τοῦ δόθηκε ὁ τίτλος: «Οἱ νέοι καὶ τὰ προβλήματα τῆς Ὀρθοδοξίας». *[Μὲ τὸν τίτλο αὐτὸν τὸ κείμενο δημοσιεύθηκε προσφάτως καὶ στὸ περιοδικὸ «Σύναξη», τ. 161 (2022), σσ. 7-14, ἐνῶ στὸ τέλος του προστέθηκε ἕνα «Ἐπίμετρο στὸ κείμενο τοῦ Π. Νέλλα», τοῦ Θανάση Παπαθανασίου (σσ. 15-18). Ὅλες οἱ ἐπεξηγηματικὲς ὑποσημειώσεις τῆς παρούσης ἀναδημοσιεύσεως προέρχονται ἀπὸ τὸ Ἐπίμετρο αὐτό]. ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:* "Η ΑΛΛΗ ΟΨΙΣ"

ΟΙ ΝΕΟΙ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ[1]

1. ΚΑΘΟΛΙΚΟΤΗΣ: Η ΒΑΣΙΣ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΕΝΟΤΗΤΟΣ

Εἶναι γνωστὸ πὼς πρώτη ἔννοια τοῦ ὅρου «Ὀρθοθοξία» εἶναι τὸ «ὀρθῶς δοκῶ», «ὀρθοφρονῶ», βλέπω σωστὰ τὴν πραγματικότητα, τὸν Θεὸ καὶ τὸν κόσμο, τὴν ζωή. Αὐτὸ σημαίνει πὼς ὀρθόδοξος εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος, ποὺ μπορεῖ καὶ βλέπει ὁλόκληρο τὸν κόσμο καὶ τὴν ζωὴ τοῦ κόσμου, ἐν τῷ συνόλῳ, «καθ’ ὅλον».

Ἔτσι τὸ περιεχόμενο τοῦ ὅρου ὀρθοδοξία γίνεται φανερὸ πὼς εἶναι ἡ «καθολικότης». Ἡ δυνατότης τοῦ νὰ βλέπη κανεὶς ὁλόκληρη τὴν ἀλήθεια, ὅταν σὰν ἀλήθεια θεωροῦμε ὄχι τὴν ἑλληνική, ἀφηρημένη καὶ διανοητική, ἀντικειμενικὴ «ἀλήθεια» -μιὰ «ἰδέα»- ἀλλὰ τὴν ἑβραϊκὴ «emeth», τὸ ἐσώτερο εἶναι τῶν ὄντων, τὴν οὐσία τῶν πραγμάτων. Ἔτσι φθάνουμε στὸ γραφικό: «Ἐγώ εἰμι ἡ Ἀλήθεια», «Ἐγώ εἰμι ὁ ὤν».

Ὁ πυρήνας τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς Ἐκκλησίας εἶναι τὸ Πρόσωπο τοῦ Θεανθρώπου. Σ' αὐτὸ συγκεντρώνεται ὁλόκληρη ἡ Ἀλήθεια. Ἀνακεφαλαιώνονται τὰ πάντα: ὁλόκληρος ὁ ἄνθρωπος, ὁλόκληρη ἡ ὕλη, ἡ κτίση, κ.λπ., καὶ ταυτόχρονα ὁλόκληρος ὁ Θεός. Ὁ πυρῆνας τῆς ὀρθοδόξου πίστεως ἀποδίδεται ἔξοχα μὲ τὸ δόγμα τῆς Χαλκηδόνος: Ὁ Χριστὸς εἶναι τέλειος Θεὸς καὶ τέλειος ἄνθρωπος. Ὀρθόδοξος εἶναι λοιπὸν ἐκεῖνος ποὺ ἐπιμένει, κατὰ τρόπο ἀπόλυτο καὶ ἀνυποχώρητο, νὰ ἑνωθῆ πλήρως μὲ τὸν Θεό, νὰ δεχθῆ ἡ κτίση μέσα της ὁλόκληρο τὸν Θεό, καὶ ποὺ ἐπιμένει ταυτόχρονα μὲ τὸν ἴδιο ἀπόλυτο καὶ ἀνυποχώρητο τρόπο στὸ νὰ φθάση ὁλόκληρη ἡ κτίση νὰ πληρωθῆ ἀπὸ τὴν ζωὴ τοῦ Θεοῦ, νὰ μεταμορφωθῆ καὶ νὰ θεωθῆ. Λέγοντας δὲ «ὁλόκληρη ἡ κτίση» ἐννοοῦμε ἀληθινὰ καὶ πραγματικὰ ὁλόκληρη τὴν ζωή, ὅλες τὶς μορφὲς τῆς ζωῆς καὶ ὅλες τις δημιουργίες τοῦ ἀνθρώπου - τὰ πάντα, παρ' ἐκτὸς τῆς ἁμαρτίας[2].

Ἡ Ὀρθοδοξία λοιπὸν γίνεται φανερὸ ὅτι εἶναι κάτι ποὺ ἀφορᾶ ἄμεσα καὶ οὐσιαστικὰ τὸν κόσμο, τὴν οἰκουμένη γῆ. Εἶναι ἀπὸ τὴν ἴδια της τὴν φύση οἰκουμενικὴ καὶ καθολική. Μὲ αὐτὴ τὴν διάσταση παρουσιάστηκε ὁ Χριστιανισμὸς στὸν κόσμο. Τὸ ἀποστολικὸ κήρυγμα ὑπῆρξε ἡ ὑπέρβαση ὅλων τῶν κατατμήσεων καὶ περιορισμῶν, ἡ συντριβὴ καὶ ὑπέρβαση ὅλων τῶν κατεστημένων: τοῦ πολιτικοῦ, θρησκευτικοῦ, κοινωνικοῦ, κάθε εἴδους status.

Τὸ Εὐαγγέλιο ἔφερε ἕνα νέο, καθολικὸ κύτταγμα τῆς ζωῆς. Οἱ Χριστιανοὶ εἶδαν μὲ ἕναν ἄλλο, καινούργιο, τρόπο τοὺς ἀνθρώπους. Ὡς τότε οἱ ἄνθρωποι ἦταν «πλησίον» ἢ «ξένοι», Ἕλληνες ἢ βάρβαροι, Ρωμαῖοι ἢ ὑπόδουλοι, ἐλεύθεροι ἢ δοῦλοι, ἄνδρες ἢ γυναῖκες. Γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος ὑπῆρξαν ἄνθρωποι ποὺ εἶδαν τοὺς συνανθρώπους τους, ριζικὰ καὶ ἁπλά, σὰν ἀνθρώπους, καὶ κατάλαβαν ὅτι ἦσαν ὅλοι ἀδελφοί. Ἔτσι ἡ ἀγάπη, ἡ ἐλεημοσύνη, ἡ κοινὴ ζωὴ δὲν ἦταν καθήκοντα, ὑπακοὴ σὲ ἕνα τελειότερο νόμο-θρησκεία, ἀλλὰ συνέπεια αὐτοῦ τοῦ ἄλλου κυττάγματος τῆς ζωῆς. Ἡ οἰκουμένη ἔγινε οἰκογένεια.

Τὸ ἄλλο μεγάλο μήνυμα, ποὺ ἔφεραν οἱ Χριστιανοὶ στὸν κόσμο, ἦταν ἡ ὑπέρβαση τοῦ θανάτου, ἡ ριζικὴ ἐλπίδα καὶ αἰσιοδοξία, ἡ πλήρης κατάφαση στὴν ζωή. Καὶ τὸ μήνυμα αὐτὸ γιὰ πρώτη φορὰ ἤχησε τότε πάνω στὴν γῆ. Πρόκειται γιὰ τὴν πλήρη ἕνωση τοῦ θνητοῦ καὶ τοῦ ἀθανάτου, τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ Θεοῦ, γιὰ τὴν ἀληθινὴ καὶ πραγματικὴ «καθολικότητα». Μέσα σ' αὐτὴ τὴν προοπτικὴ γίνεται φανερὸ πὼς ἑνώνεται πλήρως ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα, ἡ ὕλη καὶ τὸ Πνεῦμα, πὼς ξεπερνιέται κάθε δυαλισμός.

Αὐτὴ ἡ «καινὴ» καὶ «ὀρθὴ» θεώρηση τῆς ζωῆς, ποὺ εἶναι ἡ καθολικότης, εἶναι ἡ πραγματικὴ ἐλευθερία τῶν ἀνθρώπων (ἡ ἀπελευθέρωση ἀπὸ κάθε συμβατικότητα, περιορισμὸ καὶ κατεστημένο), εἶναι ἡ αὐθεντικότης τοῦ ἀνθρώπου, ἡ πραγματικὴ ὑγεία του, καὶ αὐτὸ εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ὀνομάζεται στὴν Ἁγία Γραφὴ «σωτηρία».

Ἔτσι ἔζησαν οἱ πρῶτοι Χριστιανοί, καὶ ἔτσι δημιουργήθηκαν οἱ πρῶτες καθολικὲς Ἐκκλησίες τοῦ Χριστοῦ ἐν Κορίνθῳ, ἐν Ρώμῃ κλπ. Γίνεται μ’ αὐτὸν τὸν τρόπο φανερὸ πὼς ἡ κάθε τοπικὴ Ἐκκλησία εἶναι «καθολική»: ἔχει πλήρη τὸν Θεό, πλήρη τὴν ἀλήθεια, τὴν ζωή, τὴν σωτηρία. Στὴν κάθε μία, καὶ σε ὅλες μαζί, ὅλα τὰ πράγματα εἶναι «ἕνα». Σὲ μία Ὀρθόδοξη καθολικὴ Ἐκκλησία οἱ λαϊκοὶ καὶ οἱ κληρικοὶ ἀποτελοῦν ἕνα σῶμα. Τὰ ποικίλα χαρίσματα ἀποτελοῦν ἕνα Πνεῦμα.

Ὑπάρχει ἀλληλοπεριχώρηση ἀνάμεσα σὲ ὅλα τὰ μέλη μιᾶς Ἐκκλησίας καὶ στὴν ἐργασία, δηλαδὴ τὴν λειτουργία τοῦ κάθε μέλους.

Ὑπάρχει ἀλληλοπεριχώρηση, δηλαδὴ πραγματικὴ συνύπαρξη καὶ συζωή, ἀνάμεσα σὲ ὅλες τὶς κατὰ τόπους Ἐκκλησίες.

Ὑπάρχει ἀκόμη ἀλληλοπεριχώρηοη ἀνάμεσα στὶς ποικίλες διαστάσεις τῆς ζωῆς: ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ ἀποτελοῦν ἕνα· τὸ Δόγμα καὶ τὸ ἦθος εἶναι ἕνα· ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ πειθαρχία ἐκφράζονται μὲ τὴν ἴδια κίνηση· ἡ προσωπικὴ ζωὴ καὶ ἡ συμμετοχὴ στὸ κοινωνικὸ σῶμα συμπίπτουν. Αὐτὴ εἶναι ἡ πραγματικὴ καθολικότης, τὸ sobornost τῆς Ὀρθοδοξίας.

Ὅλη ἡ γῆ, ἡ κτίση, εἶναι ἀληθινὰ καὶ πραγματικὰ παροῦσα, καὶ ὅλος ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἴδιο ἀληθινὰ καὶ πραγματικά, ἱστορικά, παρών. Ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ Θεὸς γίνονται ἕνα. Ὅλος ὁ κόσμος προσφέρεται στὸν Θεό. Καὶ ὅλος ὁ Θεὸς ἔρχεται ἀληθινὰ καὶ πραγματικὰ μέσα στὸν κόσμο, καὶ τὸ ἴδιο ἀληθινὰ καὶ πραγματικά, ἱστορικά, μεταμορφώνει τὸν κόσμο.

Αὐτὴν τὴν καθολικὴ, τὴν μόνη πλήρη καὶ ὀρθὴ ἀλήθεια κήρυξαν οἱ Ἀπόστολοι, γι’ αὐτὴν μαρτύρησαν οἱ μάρτυρες, αὐτὴν φανέρωσαν οἱ ἅγιοι. Γιὰ τὴν διάσωση καὶ φανέρωση αὐτῆς τῆς ἀλήθειας - ποὺ εἶναι ἡ σωτηρία τοῦ κόσμου, γιατὶ εἶναι ἡ ἀκεραιότης, ἡ καθολικότης, ἡ ὑγεία τοῦ κόσμου - ἀγωνίστηκαν κατὰ καιροὺς μέσα στὴν Ἐκκλησία οἱ Προφῆτες.

2. ΣΗΜΕΡΙΝΕΣ ΕΚΠΤΩΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΑΘΟΛΙΚΟΤΗΤΑ

Ἂς ἔλθουμε τώρα σὲ μᾶς. Ἔχω τὴν ἐντυπωση πὼς ὀρθόδοξοι νέοι, ποὺ συγκεντρώνονται σήμερα μέσα σὲ μιὰ συναίσθηση εὐθύνης, δὲν μποροῦν παρὰ νὰ ξεκινήσουν ἀπὸ δύο βασικὰ σημεῖα:

α΄) Ἀπὸ τὸ νὰ λάβουν συνείδηση τῆς πραγματικῆς φύσεως τῆς Ὀρθοδοξίας, τῆς καθολικῆς καὶ οἰκουμενικῆς ἀποστολῆς της.

β΄) Ἀπὸ τὸ νὰ λάβουν ἐπίσης συνείδηση μερικῶν τραγικῶν παρερμηνειῶν καὶ διαστρεβλώσεων τῆς καθολικότητος τῆς Ὀρθοδοξίας, ποὺ παρατηροῦνται καὶ τείνουν νὰ μονιμοποιηθοῦν στὶς μέρες μας, καὶ νὰ τὶς ἀποκηρύξουν.

Ἕνα συνέδριο νέων σήμερα δὲν ἔχει νόημα, ἂν δὲν εἶναι ἕνα προφητικὸ γεγονός, ἂν δὲν βρῆ καὶ δὲν κρίνη αὐτὲς τὶς διαστρεβλώσεις.

Οἱ νέοι γενικῶς στὴν ἐποχή μας διαμαρτύρονται καὶ ἐπαναστατοῦν ἐναντίον ἑνὸς κατεστημένου, τὸ ὁποῖο κινδυνεύει νὰ τοὺς πνίξη. Σ' αὐτὴν τὴν διαμαρτυρία πρέπει νὰ ἑνωθοῦν, μὲ τὸν τρόπο τους, οἱ Χριστιανοὶ νέοι. Ἡ Ὀρθοδοξία εἶναι ὁ Θεὸς μέσα στὴν ἱστορία, μέσα στὰ ἱστορικὰ κινήματα. Εἶναι τὰ ἱστορικὰ κινήματα, ποὺ ὑψώνονται ὡς τὸν Θεὸ καὶ βρίσκουν λύσεις ἐν Χριστῷ. Οἱ Ὀρθόδοξοι νέοι ἔχουν τὴν δυνατότητα, πέρα ἀπὸ τὶς διαμαρτυρίες, νὰ δώσουν λύση, γιατὶ ἔχουν τὴν δυνατότητα νὰ ὑψώσουν τὰ προβλήματα ὡς τὸν Θεό.

Συγκεκριμένα, νομίζω πὼς οἱ νέοι ἔχουν χρέος νά ἐντοπίσουν μερικὲς βασικὲς διαστρεβλώσεις τοῦ ὀρθοδόξου φρονήματος, ποὺ παρατηροῦνται στὶς μέρες μας, μερικὲς ἐκπτώσεις ἀπὸ τὴν καθολικότητα, καί, ἀφοῦ διακηρύξουν πὼς εἶναι ἀπαράδεκτες γιὰ τὴν ὀρθόδοξο συνείδηση, νὰ καταστρώσουν ἕνα πρόγραμμα μελέτης καὶ ἀντιμετωπίσεώς τους.

Μία ἔκπτωση ἀπὸ τὴν καθολικότητα π.χ. εἶναι ὁ ἄγονος συντηρητισμός. Ἡ ὀρθοδοξία, ποὺ εἶναι ζωή, καταντᾶ μὲ τὸν συντηρητισμὸ τύπος, Ταλμούδ. Ἔτσι βγαίνει ἀπὸ τὴν ἱστορία, χάνει τὴν οἰκουμενικὴ ἀποστολή της, ξεπέφτει στὸ περιθώριο καὶ γίνεται φατρία.

Ἄλλη ἔκπτωση ἀπὸ τὴν καθολικότητα εἶναι ἡ ἐκκοσμίκευση. Τὸ νά παρασύρεται κανεὶς ἀπὸ ὅλα τὰ ἐποχιακὰ ρεύματα, νὰ κάνη τὴν θεολογία καὶ τὴν ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας μόδα. Ὁ κίνδυνος ἐδῶ εἶναι νὰ ἀφομοιωθῆ ἡ Ἐκκλησία ἀπὸ τὸν κόσμο, νὰ παρασυρθῆ καὶ νὰ ἐξαφανισθῆ μέσα στὴν βιολογικὴ ἀνακύκληση τῆς φθορᾶς. Ἡ ἔκπτωση αὐτὴ εἶναι κατὰ πολὺ χειρότερη ἀπὸ τὴν πρώτη.

Τὰ δύο αὐτὰ προβλήματα εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀντιμετωπισθοῦν ὑπεύθυνα καὶ κατὰ τρὸπο μελετημένο, γιατί, ὅσο οἱ δύο μερίδες ἀντιμάχονται ἡ μία τὴν ἄλλη, τὸ χάσμα μέσα στὴν Ἐκκλησία γίνεται τραγικώτερο.

Μία ἄλλη διαστρέβλωση, ποὺ πρέπει νὰ καταργηθῆ, εἶναι ἡ ἔκπτωση ἀπὸ τὸ ὀρθόδοξο ἦθος -ποὺ εἶναι ἕνα καθολικὸ ἦθος (ἐκεῖνο δηλαδὴ ποὺ κλείνει μέσα του ὅλη τὴν ζωή)- σὲ μιὰ ἁπλὴ ἐξωτερικὴ ἀντικειμενικὴ ἠθική. Ἔτσι γυρίζουμε πρὸ Χριστοῦ, στὸν Ἰουδαϊκὸ Νόμο.

Ἀλλὰ τὸ ἴδιο τραγικὴ εἶναι ἡ ἔκπτωση ἀπὸ τὸ καθολικὸ ἦθος, (ποὺ κλείνει μέσα του μαζὶ μὲ τὴν ἐλευθερία τὴν ἄσκηση, μαζὶ μὲ τὴν Ἀνάσταση τὸν Σταυρό, κ.λπ.), σὲ ἕνα ἁπλῶς ἐλεύθερο ἦθος, ποὺ εἶναι ἕνα ἦθος κοσμικὸ καὶ δέν ἀποτελεῖ παρά, ἀπὸ ἄλλο δρόμο, ἐπιστροφὴ πάλι πρὸ Χριστοῦ, στὴν ἑλληνιστικὴ καὶ γνωστικὴ θεώρηση τῆς ζωῆς.

Μία ἄλλη ἔκπτωση ἀπὸ τὴν καθολικότητα εἶναι ὁ περιορισμὸς τῆς Ἐκκλησίας, ποὺ εἶναι ἡ φανέρωση τῆς Ἀγάπης τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν κόσμο, μία διαρκὴς Πεντηκοστὴ καὶ Θεοφάνεια, σὲ ἕναν ἁπλὸ Διοικητικὸ μηχανισμό. Τὸ σπάσιμο τῆς σχέσεως Ἐκκλησίας καὶ κόσμου. Ἡ λεγομένη «ἐπίσημη» Ἐκκλησία καὶ ἡ ἐπίσημη λειτουργία της εἶναι, τὶς περισσότερες φορὲς στὶς μέρες μας, ἕνας κλειστὸς ὀργανισμός, ἕνα γκέτο, ἄνθρωποι ποὺ δὲν ἐκλέγονται ἀπὸ τὸν λαό, ἀλλὰ ἐγκαθίστανται ἄνωθεν καὶ εἶναι προβληματικὸ κατὰ πόσο στὶς διεθνεῖς κ.λπ. συζητήσεις ἐκπροσωποῦν τὸν λαὸ ἢ ἄλλα συμφέροντα. Καὶ αὐτὸ δὲν ἀφορᾶ μόνο τὶς κομμουνιστικὲς χῶρες.

Ἀνάλογη εἶναι ἡ ἔκπτωση τῆς Θεολογίας, ἀπὸ μαρτυρίας καὶ ἐμφανίσεως στὸν κόσμο τοῦ μυστηρίου τῆς πίστεως, σὲ μία ἁπλὴ ἐπιστήμη, μὲ τοὺς δικούς της τεχνικοὺς ὅρους, σὲ ἕνα κλειστὸ καὶ ἐδῶ σύστημα.

Θὰ ἤθελα νὰ τονίσω ἰδιαίτερα μία μεγάλη, τὴν πιὸ μεγάλη ἴσως, ἔκπτωση καὶ διαστρέβλωση, ποὺ μαστίζει ἐδῶ καὶ αἰῶνες τοὺς ὀρθοδόξους καὶ ἀποτελεῖ τὴν μεγάλη ἁμαρτία τους: τὴν ταύτιση τῶν τοπικῶν καθολικῶν Ἐκκλησιῶν μὲ τὰ συγκεκριμένα κράτη, στὰ ὁποῖα βρίσκονται, καὶ τὴν σὲ πολλὲς περιπτώσεις καὶ σὲ πολλὰ σημεῖα ὑποταγή τους σ’ αὐτά.

Αὐτὸ εἶναι τὸ ἀρχικό, τὸ μεγάλο ἁμάρτημα ὅλων μας. Ἀποτέλεσμα δὲ αὐτοῦ τοῦ ἀρχικοῦ ἁμαρτήματος εἶναι ἡ τεράστια σύγχυση ποὺ ἐπικρατεῖ σήμερα στοὺς ὀρθοδόξους ἀπὸ πλευρᾶς «κανονικῆς».

Ὑπάρχουν εἴκοσι ὀρθόδοξες Ἐκκλησίες στὴν Νέα Ὑόρκη. Ρῶσοι ποὺ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν Μόσχα, Ρῶσοι ποὺ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τήν Κωνσταντινούπολη, Ρῶσοι ποὺ δὲν ἐξαρτῶνται ἀπὸ κανέναν, Ἕλληνες, Ἄραβες κ.λπ. Ἡ Ὀρθοδοξία καταβροχθίστηκε ἀπὸ τὶς ἐθνότητες. Εἴμαστε Ἕλληνες στὴν Ἀμερικὴ καὶ ἡ Ὀρθοδοξία εἶναι χρήσιμη γιατὶ μᾶς βοηθάει νὰ μείνουμε Ἕλληνες. Ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι ἡ πλήρης πτώση· μόνον ἡ ἀνοχὴ τοῦ Θεοῦ μᾶς κρατάει ἀκόμα, καὶ οἱ προσευχὲς τῶν ἁγίων μας.

Ἀποτέλεσμα τοῦ ἀρχικοῦ αὐτοῦ προβλήματος εἶναι καὶ τὸ πρόβλημα τῆς Διασπορᾶς.

Ὁ Παῦλος, ὅπου πήγαινε, ἵδρυε Ἐκκλησίες· μεταμόρφωνε τὸν κόσμο σὲ σῶμα Χριστοῦ. Τὸ ἴδιο ἔκανε καὶ ὁ Μεθόδιος μὲ τὸν Κύριλλο, ὅλη ἡ ὀρθόδοξη ἱεραποστολή. Ἐμεῖς σήμερα βρισκόμαστε σὲ παντελῆ ἀδυναμία νὰ λύσουμε τὸ πρόβλημα τῆς ὀρθοδοξίας τῆς Ἀμερικῆς. Τόσο, ὥστε καὶ καλοί ἄνθρωποι, ποὺ θέλουν νὰ κάνουν καλὰ πράγματα, νὰ τὰ κάνουν μὲ κακὸ τρόπο καὶ νὰ δημιουργοῦν ἔτσι ἀκόμη μεγαλύτερα προβλήματα.

Τὸ πρόβλημα, ποὺ παρατηρεῖται στὴν Διασπορά, ὑπάρχει καὶ στὸ ἐσωτερικὸ τῶν περισσοτέρων ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν. Ὑπάρχουν τοπικὰ σχίσματα, ποὺ τὰ συνηθίσαμε καὶ ζοῦμε ἀφελέστατα σὰν νὰ μὴν ὑπῆρχαν, ἐνῶ ξέρουμε τὴν ἀγωνία ποὺ ἔνοιωθαν οἱ Πατέρες καὶ μόνο μπροστὰ στὸν κίνδυνο σχίσματος. Στὴν Ρωσία εἶναι οἱ παλαιόπιστοι καὶ πλῆθος ἄλλων, στὴν Σερβία ἡ νέα Ἐκκλησία τῆς Νοτιοσλαυΐας[3], στὴν Ἑλλάδα οἱ Παλαιοημερολογίτες καὶ τὰ τόσα μικροσχίσματα ἀνάμεσα στὶς ποικίλες «κινήσεις». Καὶ τώρα τελευταῖα δημιουργήθηκε καὶ τὸ θεολογικοφανὲς σχίσμα τῆς Μετροπόλια στὴν Ἀμερική[4]...

Ἂν θέλουμε νὰ εἴμαστε τίμιοι, πρέπει νὰ ποῦμε ἁπλὰ καὶ καθαρὰ ὅτι ὅλα αὐτὰ εἶναι ἀπαράδεκτα. Οἱ νέοι δὲν μποροῦν νὰ καταξιώσουν τὴν συνάντησή τους, ἂν δὲν διακηρύξουν ἀπερίφραστα τὴν ἀντίθεσή τους πρὸς ὅλα αὐτά, ἂν δὲν καλέσουν ὅσους κατέχουν ἐπίσημες καὶ ὀργανικὲς θέσεις μέσα στὴν Ἐκκλησία νὰ σταματήσουν νὰ τυρβάζουν περὶ ἄλλα πολλὰ δευτερεύοντα καὶ ν’ ἀσχοληθοῦν μὲ τὰ καίρια αὐτὰ προβλήματα. Καὶ ἐάν, ἐπὶ πλέον καὶ κυρίως, δὲν ἀναλάβουν οἱ ἴδιοι οἱ νέοι, κατὰ τρόπο ὑπεύθυνο, τὴν μελέτη τῶν παραπάνω προβλημάτων καὶ τὴν συντονισμένη ἐργασία γιὰ τὴν ἀντιμετώπισή τους.

3. ΔΙΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗ ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ

Ἂν οἱ θέσεις ποὺ ὑποστηρίξαμε στὶς δύο προηγούμενες παραγράφους εἶναι σωστές, τότε ὁ σκοπὸς καὶ ἡ κύρια κατεύθυνση κάθε σχετικῆς ἐργασίας γίνεται προφανής. Ὅλες οἱ δυνάμεις καὶ ὅλα τὰ προγράμματα πρέπει νὰ συγκλίνουν ἀποκλειστικὰ σὲ ἕνα Διορθόδοξο οἰκουμενισμό, ποὺ θὰ ἀποσκοπῆ στὴν ἀνανέωση τῆς Ὀρθοδοξίας, στὴν διεύρυνση τῆς νοοτροπίας μας μέχρι τῶν ὁρίων τῆς ἀποστολικῆς καὶ καθολικῆς πίστεως.

Πρέπει ἡ Ὀρθοδοξία νὰ εἶναι καὶ στὶς μέρες μας ὀρθο-δοξία, συνολικὴ καὶ καθολικὴ θεώρηση τῆς σημερινῆς ζωῆς. Πρέπει ἡ πίστις καὶ τὸ κήρυγμα νὰ λάμψουν καὶ πάλι σὰν μία ὑπόθεση οἰκουμενική, σὰν κάτι δηλαδὴ ποὺ ἀφορᾶ τὸν κόσμο σήμερα. Καὶ ὅταν ἡ Ὀρθοδοξία ξαναβρῆ τὴν καθολικότητά της, θὰ φανερωθῆ καὶ θὰ προσφερθῆ μὲ ἀνιδιοτέλεια στοὺς ἀνθρώπους τῆς οἰκουμένης γῆς σήμερα ὡς ἡ σωστὴ ἑρμηνεία τῆς

σημερινῆς ζωῆς, ὡς ἡ ὑγεία καὶ ἡ αὐθεντικότης τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ, ὡς ἡ σωτηρία. Αὐτὸς εἶναι ὁ αυθεντικὸς ὀρθόδοξος οἰκουμενισμὸς καὶ ἡ πραγματικὴ συμβολὴ τῆς Ὀρθοδοξίας στὴν «οἰκουμενικὴ» κίνηση. Κάθε ἄλλος οἰκουμενισμὸς καταντάει ἀνακύκληση τῆς φθορᾶς, ἐξωτερικὸς συμβιβασμὸς πολιτικῆς φύσεως, φαρισαϊσμός, πάλι δηλαδή, ἂν καὶ μὲ ἄλλη μορφή, κατεστημένο. Καὶ ὅλοι ξέρουμε πὼς δὲν ὑπάρχει χειρότερο κατεστημένο ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ ντύνεται τὴν χλαμύδα τῆς πρωτοπορίας, ὅπως καὶ δὲν ὑπάρχουν πιὸ ἀδίστακτοι καὶ πιὸ ἐπικίνδυνοι ἐκμεταλλευτὲς ἀπὸ τοὺς ψευδοπροφῆτες, τοὺς ἐπαγγελματίες χαρισματούχους.

Συγκεκριμένα, νομίζω πὼς ὁ «Σύνδεσμος» πρέπει νὰ συγκεντρώση, τὴν ἑπόμενη περίοδο, ὅλη του τὴν δραστηριότητα σὲ ἕναν *Διορθόδοξο οἰκουμενισμὸ βάσεως*. Νὰ φροντίση μὲ ἐπιμέλεια καὶ ἐπιμονὴ τὸ θέμα τῆς ἀνταλλαγῆς φοιτητῶν μεταξὺ τῶν Ὀρθοδόξων Θεολογικῶν Σχολῶν, τὴν χορήγηση ὑποτροφιῶν, τὴν διοργάνωση διορθοδόξων ἐκδρομῶν, μικρῶν διορθοδόξων θεολογικῶν καὶ ἄλλων συναντήσεων, ἀλλὰ καὶ Συνεδρίων, διορθοδόξων κατασκηνώσεων, κ.λπ. Βέβαια ὅλα αὐτὰ γίνονται σὲ ἕνα βαθμὸ καὶ δὲν παραλείπουμε σὲ κάθε γενικὴ Συνέλευση νὰ τὰ προγραμματίζουμε, ὅμως τὸ καινούργιο, ποὺ προτείνεται ἐδῶ, εἶναι τὸ *νὰ συνειδητοποιήσουμε ὅτι αὐτὴ καὶ ὄχι ἄλλη εἶναι ἡ ἀποστολὴ τοῦ «Συνδέσμου»*. Σ’ αὐτὴ τὴν κατεύθυνση πρέπει πρακτικῶς νὰ κινηθῆ τὴν ἑπόμενη τριετία ἡ Ἐκτελεστικὴ Ἐπιτροπή. Πρέπει ἀκόμη νὰ γίνουν μεταφράσεις, διορθόδοξες ἐκδόσεις, ἡ πεῖρα τῆς μιᾶς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας νὰ διοχετευθῆ μέσα στὶς ἄλλες. Οἱ περιοδικὲς ἐνημερωτικές ἐκδόσεις τοῦ «Συνδέσμου» εἶναι ἀνάγκη νὰ πυκνωθοῦν. Θὰ ἦταν εὐχῆς ἔργο νὰ ἐκδοθῆ καὶ ἕνα ἐνημερωτικὸ Θεολογικὸ Δελτίο.

Σκοπὸς ὅλων αὐτῶν θὰ εἶναι νὰ βοηθηθοῦν οἱ Ὀρθόδοξοι νέοι ὅλων τῶν χωρῶν νὰ συνενωθοῦν, νὰ ἐμπνευσθοῦν, νὰ δημιουργήσουν συνάξεις καὶ παρέες λειτουργικές. Ἐκκλησία εἶναι ὁ λαός. Καὶ στὶς μέρες μας εἶναι ἀνάγκη ὁ λαὸς νὰ συναθροισθῆ καὶ νὰ συγκροτηθῆ λειτουργικὰ γύρω ἀπὸ τὰ κατὰ τόπους θυσιαστήρια. Στὶς πόλεις καὶ στὰ χωριὰ καὶ στὶς γειτονιές οἱ νέοι ἐπιστήμονες καὶ οἱ φοιτηταί, ἀλλὰ καὶ οἱ μαθηταί, καλοῦνται νὰ τελοῦν ἑσπερινοὺς καὶ παρακλήσεις καὶ θεῖες Λειτουργίες, καὶ νὰ βρίσκουν τὴν εὐκαιρία, μέσα στὸ ὑγιεινὸ λατρευτικὸ περιβάλλον, νὰ συζητοῦν καὶ νὰ ἀνανεώνωνται.

Μέσα σ’ ἕναν κόσμο ἀπρόσωπο καὶ ἀσφυκτικό, πρέπει οἱ νέοι νὰ δημιουργήσουν μεταξύ τους χώρους πνευματικῆς ἀναψύξεως καὶ ἐλευθερίας. Οἱ συντροφιὲς αὐτὲς τῶν νέων θὰ πρέπη νὰ γίνουν οἱ πνεύμονες, ποὺ θὰ ἀνανεώσουν τὴν Ἐκκλησία καὶ τὴν κοινωνία ὁλόκληρη. Οἱ νέοι ἱερεῖς στὶς ἐνορίες τους, οἱ νέοι κατηχηταὶ στὰ κατηχητικά τους, οἱ νέοι καθηγηταὶ στὰ σχολεῖα τους καλοῦνται νὰ φέρουν αὐτὴν τὴν ἀνανέωση. Αὐτὸ εἶναι τὸ χρέος καὶ ἡ ἀποστολὴ τῶν νέων σήμερα. Ἡ νεότης εἶναι ἡ ἐλπίδα τῆς κοινωνίας, γιατὶ εἶναι ἡ ἀνανέωσή της.

ΕΠΙΤΡΟΠΕΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Πέρα ἀπὸ τὰ παραπάνω, θὰ ἦταν χρήσιμο νὰ συστήση ὁ «Συνδεσμος» τρεῖς μόνιμες ἐπιτροπὲς ἐργασίας, τὰ μέλη τῶν ὁποίων θὰ ἐργάζωνται κατὰ μόνας, ἀλλὰ καὶ θὰ συναντῶνται περιοδικῶς. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν θὰ διοχετεύωνται διὰ τοῦ ἐνημερωτικοῦ δελτίου στὶς κινήσεις, ἀλλὰ καὶ στὶς Ἱεραρχίες τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ διὰ τοῦ Τύπου στὸ ὀρθόδοξο κοινό. Οἱ ἐπιτροπὲς αὗτὲς μπορεῖ νὰ εἶναι οἱ ἑξῆς:

α΄) *Ἐπιτροπὴ θεολογικῆς μελέτης καὶ προεργασίας γιὰ τὴν Σύνοδο*

Εἶναι ἀδιανόητο, ἡ Ὀρθοδοξία νὰ ἑτοιμάζεται νὰ συνέλθη σὲ Πανορθόδοξο Σύνοδο καὶ οἱ νέοι νὰ μὴν ἀποδυθοῦν σὲ ἐπίπονη ἐργασία προετοιμασίας της. Ἡ Σύνοδος ἀφορᾶ τὴν νέα γενεά, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν εἶναι αὐτονόητο. Πρέπει οἱ νέοι νὰ ἐργασθοῦν, γιὰ νὰ εἶναι ἡ Σύνοδος ἕνα γεγονὸς δικό τους. Μία ἐπιτροπὴ τοῦ «Συνδέσμου» θὰ πρέπει νὰ συζητήση ἐξ ἀρχῆς τὸ θέμα τῆς Συνόδου. *Ποιά εἶναι ἡ σημασία της*. Μία ἀληθινὴ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ εἶναι ἕνα γεγονὸς κλειστό, νὰ ἀποβλέπη στὴν ρυθμιση μερικῶν ἐσωτερικῶν ὑποθέσεων. Μία ἀληθινὴ Σύνοδος εἶναι πάντοτε *οἰκουμενική*, ἀφορᾶ τὴν οἰκουμένη. Εἶναι γεγονὸς *ἱστορικό*, σημαδεύει μία ὁλόκληρη ἐποχή. Ἀποκαλύπτει στὸν κόσμο τὸν Θεὸ καὶ τὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ γιὰ τὸν κόσμο, εἶναι μία ΘΕΟΦΑΝΕΙΑ καὶ μία ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗ.

Αὐτὸ φανερώνεται καὶ μὲ τὰ *θέματα μιᾶς Συνόδου*. Καὶ εἶναι πιὰ κοινὴ θεολογικὴ συνείδηση ὅτι τὰ θέματα τῆς Ρόδου[5] πολὺ ἀπέχουν ἀπὸ τὸ νὰ ἐκφράζουν αὐθεντικὰ τὴν ὀρθόδοξη πραγματικότητα καὶ προβληματολογία. Πρέπει ὅλα αὐτὰ τὰ ζητήματα νὰ μελετηθοῦν, ὅσο εἶναι ἀκόμα καιρός. Ἀλλοιῶς δὲν θὰ μένη παρὰ ἡ ἄκαρπη ἀμφισβήτηση. Καὶ ἡ ἀμφισβήτηση ποὺ θὰ κάνη ἡ ἑπόμενη γενεά, θὰ εἶναι ἀμφισβήτηση καὶ ἡμῶν τῶν ἰδίων, καὶ αὐτῆς μας τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως...

β΄) *Ἐπιτροπὴ μελέτης προβλημάτων συγχρόνου νεότητος*

Ἐὰν οἱ νέοι τοῦ «Συνδέσμου» εἶναι νέοι τῆς ἐποχῆς τους καὶ νέοι ποὺ πιστεύουν, πρέπει νὰ μελετήσουν καὶ νὰ δοῦν τί ἡ πίστη τους λέει γιὰ τὰ προβλήματα τῶν νέων τῆς ἐποχῆς τους. Ἐὰν ἡ πίστη δὲν εἶναι μιὰ ἁπλὴ ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια, κάτι ποὺ ἀφορᾶ μόνο τὸν θρησκευτικὸ τομέα τῆς ζωῆς, ἀλλὰ τὴν ζωὴ στὴν καθολικότητά της,

τότε κάτι ἔχει νὰ πῆ στοὺς σημερινοὺς νέους.

Ἐξ ἄλλου, ἐὰν ἡ Γενικὴ Συνέλευση τοῦ «Συνδέσμου», ποὺ γίνεται τὸ 1971 στὴν Βοστώνη, δὲν ἔχη σχέση καὶ δὲν ἀφορᾶ καὶ τοὺς νέους τοῦ Woodstock[6] καὶ τῶν ἄλλων διεθνῶν νεανικῶν συναντήσεων[7], δὲν νομίζω ὅτι ἔχει πραγματικὸ λόγο ὑπάρξεως...

γ΄) *Ἐπιτροπὴ μελέτης τοῦ προβλήματος τῆς Συγχρόνου Κατηχήσεως*

Μὲ τὸν ὅρο κατήχηση δὲν ἐννοοῦμε ἐδῶ τὴν ἀγωγὴ γενικῶς ἢ τὴν ἐκμάθηση τῶν βασικῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν στὰ παιδιά, ὅσο τὸ πρόβλημα τῆς Θεολογίας σήμερα, τὸν καινουργιο τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο εἶναι ἀνάγκη νὰ δοθῆ ἡ πίστη σήμερα, τὸ καινούργιο ὕφος καὶ τὴν καινούργια ὁρολογία τοῦ κηρύγματος. Ἐὰν οἱ νέοι τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς ζητοῦν νὰ ἔχουν λόγο πάνω στὸν τρόπο διδασκαλίας καὶ στὴν ἴδια τὴν διδακτέα ὕλη, δὲν εἶναι ὑπερβολικὸ οἱ νέοι τοῦ «Συνδέσμου», ἐν ὀνόματι ὅλων τῶν νέων τῆς ἐποχῆς τους, ποὺ δὲν καταλαβαίνουν τὴν Ἐκκλησία, νὰ ζητήσουν μὲ ἐπιμονή, καὶ κυρίως νὰ ἐργασθοῦν οἱ ἴδιοι, γιὰ νὰ πραγματοποιηθῆ ἡ ἀνανέωση τῆς Θεολογίας.

Δημιουργικὴ λοιπὸν ἀμφισβήτηση τοῦ συγχρόνου ἐκκλησιαστικοῦ κατεστημένου, κάθε δηλαδὴ συμβιβασμοῦ καὶ συνθηκολογήσεως μὲ τὴν ἁμαρτία ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος, καὶ προγραμματισμὸς σοβαρῆς ἐργασίας γιὰ τήν ἀνακαίνιση τῆς Ἐκκλησίας, πρὸς τὴν κατεύθυνση ποὺ ὑπάρχουν οἱ ἀληθινὲς φλέβες ζωῆς, δηλαδὴ τὴν Παράδοση, ἀπὸ τὸ ἄλλο. Αὐτές εἶναι οἱ δύο διαστάσεις, ποὺ μποροῦν νὰ καταξιώσουν μία συνάντηση ὀρθοδόξων νέων στὴν ἐποχή μας. Μία γενικὴ Συνέλευση τοῦ «Συνδέσμου» στὴν ἐποχή μας δὲν ἔχει νόημα, παρὰ ἂν εἶναι μέσα στὴν Ἐκκλησία ἕνα προφητικὸ γεγονός.

---

[1] *Περιοδικὸ «Σύναξη», τ. 161 (2022).*

[2] Τὴν «ἕνωση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Θεὸ» ὁ Παναγιώτης Νέλλας τὴν νοεῖ προφανῶς ὡς συνάντηση προσωπική. Ἡ παραπομπὴ στὴν πίστη τῆς Χαλκηδόνας εἶναι καίρια: ἡ κτιστότητα χαριτώνεται ἀπὸ τὸν ἄκτιστο Θεό, ἀλλὰ δὲν αἴρεται. Αὐτὰ ὁ Νέλλας τὰ δούλεψε, καὶ δὴ στὴν προοπτικὴ τῆς ἐσχατολογικῆς ἀνακαίνισης τοῦ σύμπαντος

κόσμου, ἰδίως στὸ βιβλίο του: «Ζῶον Θεούμενον» (ἐκδ. «Ἐποπτεία», 1981, τὸ ὁποῖο ἐπανεκδόθηκε ἀπὸ τὶς ἐκδ. «Ἁρμός»), καὶ στὸ ἄρθρο του: «Λύτρωση ἢ θέωση;», περ. «Σύναξη» 6 (1983), σσ. 18-35.

[3] Πρόκειται γιὰ τὴν Ἐκκλησία τῶν Σκοπίων, ἡ ὁποία εἶχε αὐτοανακηρυχθεῖ αὐτοκέφαλη τέσσερα χρόνια πρίν, τὸ 1967.

[4] Ἐννοεῖται ἡ χορήγηση αὐτοκεφαλίας, τὸ 1970, ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο τῆς Μόσχας στὴν Βορειοαμερικανικὴ «Metropolia of the Russian Church», ἡ ὁποία καὶ ὀνομάστηκε «Orthodox Church in America» (OCA). Αὐτὸ πυροδότησε μία διένεξη μεταξὺ Μόσχας καὶ Κωνσταντινουπόλεως γιὰ τὸ δίκαιο χορήγησης αὐτοκεφαλίας.

[5] Ἐννοοῦνται οἱ κατάλογοι θεμάτων πρὸς συζήτηση ἀπὸ τὴν μέλλουσα (τότε) νὰ συνέλθει Πανορθόδοξο Σύνοδο, οἱ ὁποῖοι συγκροτήθηκαν ἀπὸ τρεῖς πανορθόδοξες διασκέψεις στὴν Ρόδο, τὸ 1961, 1963 καὶ 1964 ἀντίστοιχα. Γιὰ τὴν ἐκκρεμότητα τῆς Πανορθοδόξου Συνόδου βλ. τὸ κείμενο τοῦ Παναγιώτη Νέλλα: «Ἡ Ἁγία καὶ Μεγάλη Σύνοδος τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας», γραμμένο τὸ 1972 καὶ ἀναδημοσιευμένο δὶς στὴν «Σύναξη» 76 (2000), σσ. 26-42 καὶ 133 (2015), σσ. 6-19. (Πρόκειται γιὰ τὴν Σύνοδο, ἡ ὁποία τελικὰ συνῆλθε τὸν Ἰούνιο τοῦ 2016 στὸ Κολυμπάρι τῆς Κρήτης).

[6] Ἐννοεῖται τὸ θρυλικὸ ὑπαίθριο μουσικὸ φεστιβάλ, ποὺ εἶχε πραγματοποιηθεῖ σχεδὸν δύο χρόνια νωρίτερα (15-19 Αὐγούστου 1969) κοντὰ στὴν κωμόπολη Γοῦντστοκ τῆς Νέας Ὑόρκης, μὲ τὴν συμμετοχὴ 32 καλλιτεχνῶν καὶ περίπου 400.000 ἀτόμων. Τὸ φεστιβὰλ αὐτὸ εἶχε ἐκφράσει μὲ ἐμβληματικὴ ἔνταση τὴν ἀμφισβήτηση τοῦ κατεστημένου τρόπου ζωῆς καὶ τῆς πολιτικῆς (ἐνῶ ἤδη μαινόταν ὁ πόλεμος τοῦ Βιετνάμ).

[7] Ἐννοοῦνται οἱ πρωτοβουλίες ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ὑπὲρ τῆς εἰρήνης, κατὰ τῶν πυρηνικῶν ἐξοπλισμῶν, κατὰ τοῦ ρατσισμοῦ κ.λπ.

[Πηγή: Περιοδικὸ «Σύναξη», τ. 161 (2022), σσ. 7-18].